

Illustrationerne i Christian III's Bibel som Forlæg for Kalkmalerier¹.

Af M. Mackeprang.

Det er vel nok den almindelige Opfattelse, at Skikken at pryde vore Kirker med Kalkmalerier, der naar, ikke sit Højdepunkt — det falder i Valdemarstiden —, men sin rigeste Udfoldelse i den forud for Reformationen gaaende Menneskealder, ophører med denne. Stort set, er dette da ogsaa rigtigt, men helt holder det dog ikke Stik. Ogsaa efterreformatoriske Kalkmalerier kendes, omend deres Antal er forsvindende sammenlignet med Middelalderens. Ofte er Udsmykningen rent dekorativ, i det Hvælvingerne, ligesom forøvrigt ogsaa i Senmiddelalderen, dækkes med et Spind af Planteornamentik. Melby og Gørløse i Frederiksborg Amt og Vinderslev ved Silkeborg er gode Eksempler herpaa. Eller den slægtstolte Adel paa Sognets Herregaard kan have sat sig et Minde, som f. Eks. Gabriel Gyldenstjerne til Restrup og hans Hustrus 32 Anevaaben i Sønderholm Kirke ved Nibe². Men ogsaa Figurmaleriet levede videre, og kuriøst nok slog den gamle Surdejg en Gang imellem igennem. I Auning (Randers Amt) findes saaledes et 1562 dateret St. Laurentiusbillede³, og helt enestaaende er dette ikke. En anden efterreformatorisk St. Laurentius møder os i Esbønderup ved Esrom Sø, en Fremstilling af den i Middelalderen saa højt yndede

¹) Naar intet andet er anført findes Materialet — Billeder og Beskrivelser — i Nationalmuseets Billedsamling og Arkiv.

²) Jfr. Magnus-Petersen, Kalkmalerier i danske Kirker. Pl. XXXIX.

³) Jfr. Magnus-Petersen, Anf. Værk. Pl. XLI.

Ridderhelgen St. Jørgen fra 1564 er afdækket i Hørve Kirke i Ods Herred og en efterreformatorsk St. Christopher i det nysnævnte Gørløse. Paa én Maade intet Under, da selv Centraladministrationen — Kancelliet — mindst en Snes Aar efter Reformationen daterede sine Skrivelser St. Laurentii Dag, ikke d. 10. August.

Som oftest holdt man sig dog naturligvis til den hellige Skrift. Her synes der imidlertid at gøre sig en ejendommelig Forskel gældende mellem før og nu, i det Æmnerne for en stor Del er hentet fra det gamle Testamente. Ikke saaledes at forstaa, at de middelalderlige Malere, eller vel rettere de Præster og Provster der opgav dem Motiverne, kastede Vrag paa dette. Tværtimod kan man godt sige, at Typen for det middelalderlige, religiøse Maleriskema begynder med Skabelsen, Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradiset og Menneskets Jordeliv, der regelmæssig er en Illustration til det gamle Vers om, at Adam pløjed og Eva spandt. Men herfra springer man saa regelmæssig over til Christi Barndom, Lidelse og Opstandelse. Jødefolkets egentlige Historie er kun yderlig sjælden skildret som f. Eks. i Malerierne fra c. 1400 i Tirsted paa Lolland.

Det er derimod Tilfældet i ikke saa helt faa efterreformatorske Kalkmalerier. Den saa afsidesliggende Kirke paa den lille Ø Sejrø blev saaledes — i Tiden 1550/75 — smykket med nogle særdeles godt udførte Malerier af Josefs Historie: Josef udtyder Bagerens og Mundskænkens Drøm, Josef udtyder Faraos Drøm om de syv magre og de syv fede Køer, og hans Episode med Potifars Hustru samt tillige Billeder af Salomons Dom og hans Tilbedelse af Afguderne. Navnlig det første, hvor Bageren og Mundskænken paa middelalderlig Vis sidder i en Stok, medens Josef mest af alt minder om en ung Page, er et fornøjeligt Tidsbillede. Ligesaa lidt til denne som til de omtrent samtidige, gode, delvis helt moderne virkende Malerier af Jonas' Historie i den gamle Augustinerkirke Grinderslev i Salling har det været mig muligt at finde de Forlæg, efter hvilke Maleren

har arbejdet, ganske som deres katholske Forgængere har benyttet Biblia pauperum. Dette har derimod været Tilfældet med en Række andre Kalkmalerier, hvor Kunstneren mer eller mindre frit har benyttet de Træsnit, der overførtes fra Ludvig Dietz Lybækkerbibel (1533) til Christian III's Bibel (1550), som hver Kirke jo fik kgl. Befaling til at anskaffe¹.

Den mest kuriøse Brug, man har gjort af denne med Rette saa højtpriste Bog, er i *Snoldelev* ved Roskilde. Her er det ikke et enkelt Motiv, man har villet fremstille, men til Udsmykning af det forlængede Skibs Østvæg og Indramning omkring en forlængst forsvunden Altertavle, der efter det udekorerede Felt at dømme har været mindre end den nuværende, har Maleren benyttet selve Bibelens Titelblad som Forbillede².

Som Gengivelsen (Fig. 1) viser, er paa Træsnittet Hovedpunkter eller Optrin i den gamle Pagt modstillet tilsvarende i den nye: Moses modtager Lovens Tavler > Bebudelsen — Syndefaldet med Slangen > Korsfæstelsen med et Korslam — Døden og Livet, symboliseret ved et ovenpaa en Sarkofag hvilende Skelet og Christi Opstandelse. De to Billedrækker adskilles af et Træ, hvis Grene paa den »gammeltestamentlige« Side er nøgne og bare; paa den modsatte Side derimod friske og løvrige. Maleriet³, der fremdroges i ret medtaget Stand og er bleven kraftigere

¹) Illustreret dansk Litteraturhistorie. I, 290—91.

²) Da den forsvundne Altertavle var dateret 1613 (Danmarks Kirker. Kbh.s Amt. II, 1028) har vi altsaa herigennem et Slags terminus post quem for Maleriets Tilblivelse. Naar man bortser fra enkelte Vaabenskjolde o. l. er det yngste mig bekendte Eksempel paa daterede, efterreformatoriske Kalkmalerier den til 1581 tidsfæstede Udsmykning af Korhvalvingen i Broager med Billeder af Christus og Evangelisterne. De har, i Parenthes bemærket, dog intet med Bibelillustrationerne hverken i den plattyske eller danske Udgave at skaffe.

³) Noget tydeligt Fotografi af dette foreligger ikke, hvorfor der henvises til Billedet og Beskrivelsen i Danmarks Kirker. Kbh.s Amt. II, 1025—26.

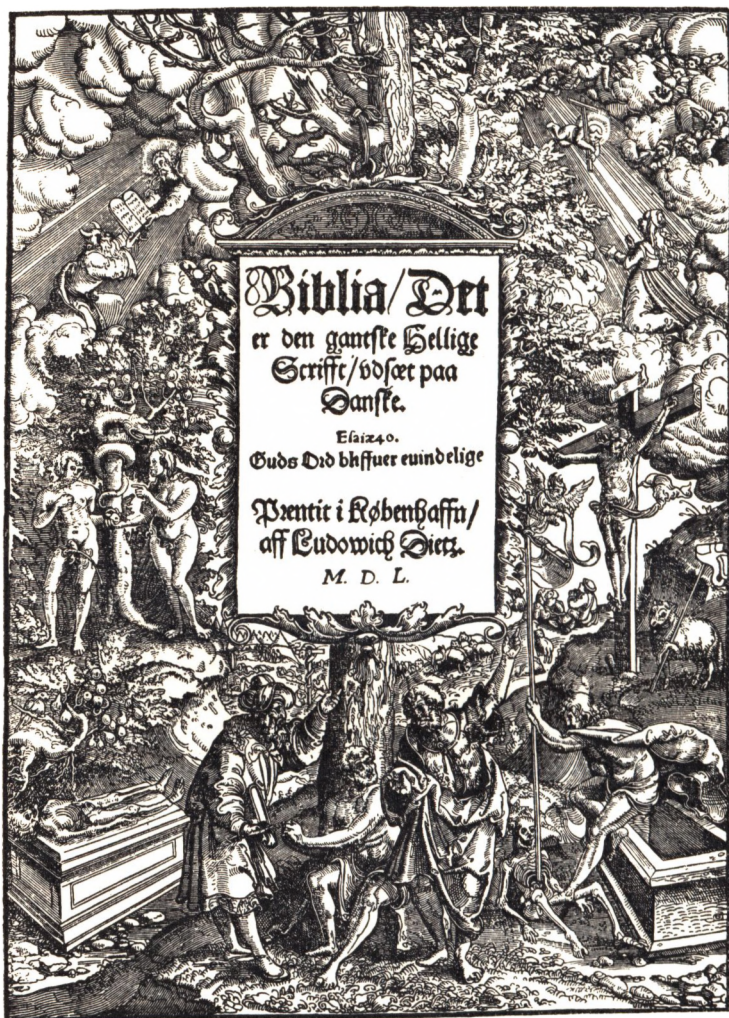

Fig. 1. Titelblad til Christian III's Bibel.

restaureret, end det ellers nu er vanligt, har, som rimeligt er, optaget dette symbolske Træ og følger i det hele Forbilledets Skema. Om nogen slavisk Kopiering er der dog ikke Tale. Skelettet, i hvilket den opstandne Frelser jager

sin Sejersfane (eller et Spyd?), er saaledes paa god, middelalderlig Vis bleven erstattet med en Drage, og i Stedet for det paa Sarkofagen liggende Skelet har den gamle Maler givet en hel dramatisk Fremstilling af Døden, der med sin Le forfølger et Menneskepar. Ogsaa paa andre Punkter er der Afvigelser eller Tilføjelser, som naar Aron optræder jævnsides med Moses, eller Kobberslangen, Renæssancens sædvanlige symbolske Modstykke til Korsfæstelsen, der paa Træsnittet skimtes i Baggrunden, paa Maleriet, er bleven flyttet op til Toppen.

Langt friere har dog den Maler stillet sig til sit Forlæg (Fig. 2), der antagelig mellem Aarene 1560 og 1577 i en af Hvælvingerne i *Glæsborg Kirke* paa Djursland har malet et nu overkalket Billede af David og Bathseba; »Koni[ng] davit saa bazabea ij det bad«, som han for Tydeligheds Skyld selv har oplyst paa en Skrifttavle (Fig. 3). Til hans Undskyldning kan det siges, at allerede Mesteren for Træsnittet har fjernet sig vel stærkt fra Skriftens Ord. De lyder »Oc det hende sig, at David stod op af sin Seng om Aftenen oc gick paa Tagit af Kongens Hus oc saa af Taget en Quinde to sig, oc det waar en meyet deylig Quinde«. (Samuels 2. Bog, Kap. XI). Det har naturligvis aldrig kunnet falde en Tysker, der selvfølgelig ikke har kendt Orientens flade Tage, ind at placere en Konge paa et Tag som en anden Murer, og han har derfor anbragt den harpespillende David i et Vindu paa en Bygning, der knejser paa den ene Side af en Flod, paa hvis anden Bred Bathseba har slaaet sig ned med sine Tærner. Paa Maleriet er dette Hus imidlertid forvandlet til en nordisk Borg med to høje runde Taarne med spidst, kegleformet Tag, paa hvis Murkrone Kong David leger med Harpen, medens den Bue, gennem hvilken Floden er ført ind under Paladset, er bleven til Borgporten. Og i det mindste paa den Akvarel, der nu er vor eneste Vidnesbyrd om Maleriet, er Floden forsvunden og med den de talrige Svaner, der paa Bibel-illustrationen spejler sig i dens Vande.

Fig. 2. Christian III's Bibel. David og Bathseba.

Trods den store Forskel i Enkelthederne er Situationen alligevel i sin Helhed opfattet saa ens, at jeg ikke er i Tvivl om, at det er Træsnittet, der ligger bag denne mellem vore Kalkmalerier næsten enestaaende Scene¹, saameget mere som Maleren paa et af sine andre Billeder i Kirken har laant en Enkelthed fra Christian III's Bibel (jfr. S. 394).

I Skibets østre, ottedelte Hvælving i *Gudum* i Aalborg

¹) Motivet fandtes tillige i nogle nu atter overhvidtede efterreformatiske Kalkmalerier i Farso i Himmerland, uden at det kan siges, om Maleren her har benyttet Biblens Træsnit. Den meget afvigende danske Tekst tyder dog ikke herpaa.

Fig. 3. David og Bathseba. Kalkmaleri i Glæsborg Kirke.

Amt er malet en Række tilsyneladende ganske tilfældig sammenstillede Scener fra det gamle og nye Testamente. Saaledes mod Øst to Dommedagsbilleder, mod Syd David og Goliath og Korsfæstelsen, mod Vest Fristelsen i Ørkenen og Jesus og den samaritanske Kvinde ved Brønden og mod Nord Faraos Undergang i det røde Hav og Jonas, der sluges af Hvalfisk. Alle Billederne er absolut samtidige, men selvom Dommedagsbilledet er skildret paa hel middelalderlig Vis med Christus siddende paa Regnbuen flankeret af Menneskehedens to »Forbedere«, Jomfru Maria og Johannes Døberen, er der ingen Tvivl om, at det er Bibelens Træsnit, der er benyttet til Fremstillingen af

Fig. 4. Christian III's Bibel. David og Goliath.

Kampen mellem David og Goliath¹. Ganske vist er, som Fig. 4 og 5 viser, Billedet spejlvendt, saaledes at Goliath staar paa den anden Side af David, og det har aabenbart knebet for Maleren at faa Træsnittets rektangulære Form passet ind i Hvælvkappens sfæriske Trekant, hvorfor Goliath er bleven endnu højere end paa Forlægget. Slavisk har han heller ikke fulgt sit Forlæg. Goliaths lange Spyd har han saaledes omdannet til et andet Stagevaaben, nærmest en Hellebard, og som det ikke var tilstrækkeligt til at faa Bugt med den lille Pog, har han tillige ladet

¹) Uafhængig af Bibelillustrationerne er derimod en ogsaa til 1542 dateret Fremstilling af samme Æmne i Estruplund i Randers Amt.

Fig. 5. David og Goliath.

Kalkmaleri i Gudum Kirke, Aalborg A.

ham drage sit store Slagsværd, der paa Forbilledet sidder i Balgen. Derimod har han omhyggelig medtaget dets Baggrundsstaffage og derved tydelig vist, hvad der var hans Kilde. Ikke blot ser man begge Steder Davids Faar

og de spidse Telte i Filistrenes Lejr, men, hvad der er absolut afgørende, tillige foran dem en firhjulet Vogn, egentlig, som Træsnittet viser, en »Kærrebøsse«, hvis Kanon dog paa Maleriet er dækket af Goliaths Krop.

Fig. 6. Christian III's Bibel. Isaks Offring.

Om en direkte Kopi af Biblens Træsnit kan man derimod tale ved det lille Billede af Isaks Offring, der indgaar som Led i en Dobbeltfrise paa en Del af Skibets Nordvæg i *Mejrup* ved Holstebro, der antagelig har strakt sig hele Skibet rundt som et ophængt Billedtæppe. I den øverste Række ser man foruden det ovennævnte Billede Scener fra det gamle Testamente som Syndefaldet og Uddrivelsen af Paradiset, i den nederste Optrin af Lidelseshistorien, af hvilke dog kun Christus for Ypperstepræsten kendelig

paa sin Tiara, Hudsvøbningen og Tornekroningen lader sig identificere. Der er altsaa ikke her som f. Eks. i Snoldelev Tale om en bevidst symbolsk Modstilling af den gamle og

Fig. 7. Isaks Offring. Kalkmaleri i Mejrup.

nye Pagt. Den eneste Forskel mellem Maleriet og Træsnittet (Fig. 6 og 7) er egentlig, at Abraham ikke som paa dette ser bagud for at spejde efter Vædderen; ellers dækker de to Fremstillinger i alle karakteristiske Træk hinanden. Mærk saaledes Vædderen, hvis hornede Hoved stikker frem fra Busken, Alteropbygningens runde Form og ikke mindst

Abrahams mægtige Krumsværd. Dette besynderlige Vaaben, hvis Lige sikkert aldrig har været set i noget dansk Rustkammer, genfinder vi paa et andet Kalkmaleri af Isaks Offring nemlig i den ovennævnte Glæsborg Kirke. Og uagtet dette paa mange Maader er forskelligt fra Mejrupbilledet — Alteret er her et Søjlebord, som det kendes fra enkelte Kirker i Thy¹ og Nationalmuseets Alterbord fra Rødding i Salling — er dette underlige Sværd for mig tilstrækkelig Bevis for, at Glæsborgmaleren ikke har staaet helt fremmed for Bibelillustrationerne.

Paa mange Maader meget nær disse staar ogsaa som det sidste i Rækken et Maleri i *Jelstrup* ved Hjørring forestillende Jerichos Fald, der blev restavreret paa Kirkens Bekostning, medens de øvrige fremdragne Billeder — bl. a. Christi Stamtræ (»Jesse Rod«) — var for ødelagte til at kunne bevares.

Som Gengivelsen af Maleriet (Fig. 8) viser, er dette sammenstykket af to Bibelillustrationer. Den harniskklædte Kæmpe med det vældige Glavind, der ses siddende yderst t. v., har tydelig nok sit Forbillede i Træsnittet af Josva (Fig. 9), der undtagelsesvis er anbragt som Titelblad til hans »Bog«; lad saa være, at han ikke som Forlægget har Skjold og Øksehammer, og at hans Hjælm mangler Fjerbusk. Den samme Frihed har den gamle Maler taget sig i Behandlingen af Hovedscenen, der forestiller Jerichos Fald. Forgrundsprocessionen med Præsterne, der med Landsknægte og Basunblæsere i Spidsen bærer Pagtens Ark »omkring Staden«, som det hedder i den sparsomt bevarede Underskrift, stemmer godt nok overens med Forlægget (Fig. 10). Men Staden er derimod paa Maleriet bleven til en middelalderlig Borg, der med sine Taarne og Tinder knejser mellem en Række kegleformede Bjerge, og det Virvar, der vilde fremkomme, naar dens Mure — som paa Træsnittet — sank i Grus, har han ikke turdet binde an med. Der er dog én, i Skrif-

¹) Danmarks Kirker. Tisted Amt I, 127.

Fig. 8. Jerichos Fald. Yderst t. v. Josva. Kalkmaleri i Jelstrup.

Just Boy

Fig. 9. Christian III's Bibel.

Fig. 10. Christian III's Bibel. Jerichos Fald.

ten stærkt udpenslet Enkelthed, der aabenbart har moret ham saa meget, at den absolut maatte med fra Forlægget. Det er Fortællingen om Skøgen Rahab (Josvas Bog 2. og 6. Kap.), der med saa megen Snedighed skjulte de to Spejdere, Josva havde sendt ind i Byen, hvor de, som det hedder, »laa til Herberris« hos hende, der, da den umiddelbare Fare var ovre, hejsede dem ud gennem Vinduet med et Reb, efterdi hendes Hus laa nær ved Stadsmuren. Til Gengæld bad hun om, at hun, hendes Slægt og Hus maatte blive skaanet, naar Byen faldt, hvilket de ogsaa fik Josva til at love. For lettere at kunne kende Huset foreslog de hende »at binde den røde Snor i sit Vindu«, hvormed hun havde firet dem ned. Saavel paa Træsnittet som paa Maleriet ser vi da ogsaa Rahab kiggende ud af Vinduet paa sit taarnagtige Hus, hvorfra Snoren hænger ned. De tre Personer, der paa det sidstnævnte staar udenfor Huset, skal antagelig være hendes Slægt. At de efter Skriftens Fortælling netop skulde være indendørs, har han aabenbart set stort paa; dér har der øjensynlig ikke været Plads nok til dem¹.

Det ligger nær at tænke, at den i Indledningen fremhævede Forkærlighed for gammeltestamentlige Motiver i de efterreformatoriske Kalkmalerier hænger sammen med, at kun dette var nogenlunde illustreret i Christian III's Bibeloversættelse. Saavel i denne som i Lybækkerbiblen fra 1533 er det nye Testamente bleven meget stedmoderlig behandlet i saa Henseende. Bortset fra talrige Billeder i Apocalypsen, indskrænker Træsnittene sig til de fire Evangelister samt til enkelte Apostle i Epistlerne, hvorimod hverken Christi Barndom eller Lidelseshistorie er skildret. Alligevel er der ikke faa gammeltestamentlige Kalk-

¹) Ogsaa i Felsted (Aabenraa A.) er der afdækket et nu atter overkalket Billede af Jerichos' Fald, der muligvis — trods sin latinske Underskrift — bygger paa Biblens Træsnit.

malerier, til hvilke jeg ikke har kunnet finde Forlæg¹, for ikke at tale om de ret talrige nytestamentlige, der ofte optræder jævnsides med dem. Da det forekommer mig lidet sandsynligt, at de gamle Malere har arbejdet paa fri Haand, turde det ikke været udelukket, at en rationel Gennemgang af Tidens religiøse Litteratur, der jo ikke sjældnen er illustreret, samt af Kobberstiksamlingens Bestand af ældre tyske Træsnit eller Stik² kunde give gode Resultater paa dette herhjemme hidtil ikke opdyrkede Felt. Det vilde være en passende Opgave for en ung, med Kalkmalerierne fortrolig Forsker, der saa samtidig burde udvide sine Undersøgelser til ogsaa at omfatte Biblia pauperum, hvis Betydning som Kilde for vore sent-middelalderlige Kalkmalerier foreløbig kun er paavist i ganske enkelte Tilfælde³.

¹) Saaledes i Bødstrup paa Langeland og Farsø i Himmerland, der dog begge var saa fragmentarisk bevarede, at de maatte overkalkes.

²) Som største Delen af Samlingen er de ordnet efter Kunstnere, og noget Kartotheek over de religiøse Æmner foreligger ikke, hvorimod et saadant findes over Nationalmuseets Kalkmaleribilleder.

³) Saaledes muligvis for nogle af Billederne i Fanefjord. Jfr. Danmarks Kirker. Præstø A. II, 1019.